

FILOZOFIE V BRNĚ VE 20. A 30. LETECH

Teze referátů k vědecké konferenci Brněnská věda a umění meziválečného období v evropském kontextu

Jiří Gabriel

BRNĚNSKÝ FILOZOFICKÝ SEMINÁŘ

1. *Filozofie na filozofické fakultě.* Filozofie jako svébytný kulturní útvar je tradičně pěstována především na půdě akademické (zejména univerzitní) a církevní. „Především“ proto, že se vždy objevují i myslitelé „stojící stranou“, u nás v meziválečném období např. Ladislav Klíma, nemilosrdný kritik tehdejší školské-pozitivistické filozofie, nebo marxisticky orientovaní autoři, vstupující se svou filozofií na vysoké školy až po druhé světové válce.

Do prvních poválečných let se u nás filozofie jako obor studovala pouze na pražské alma mater. Zřízení Masarykovy univerzity umožnilo i existenci dalšího filozofického semináře. Na její filozofické fakultě byl hned od počátku, spolu se semináři pro filologii klasickou, slovanskou, germánskou a anglickou a seminářem historickým. Měl, jak praví dobový dokument, vychovávat posluchače zapisující filozofii a zároveň zajišťovat přednášky pro ostatní studenty (i z některých dalších fakult). Přednášky z filozofie začaly v letním běhu školního roku 1921—22.

Prvním ordináriem na brněnské stolici filozofie byl Otakar Zich (1879—1934). Přišel samozřejmě z Karlovy univerzity, kam se po třech letech zase vrátil, aby řídil tamější estetický seminář. Brněnské přednášky a cvičení zaměřoval v souladu s vlastní badatelskou orientací na estetiku, teorii umění a psychologii. Výklady z psychologie korespondovaly nejen s jeho psychologizujícím přístupem k estetice a umění, ale i s tehdejším zdůrazňováním významu psychologie pro filozofická zkoumání.

Spolu se Zichem přednášeli posluchačům filozofie I. A. Bláha a Josef Tvrdý. Oborem Inocence Arnošta Bláhy (1878—1960) byla ovšem sociologie. V roce 1916 se habilitoval z „filozofie se zřetelem k sociologii“ na České technice v Brně, avšak — pro odpor Vídne — musel na potvrzení habilitace počkat do roku 1919; v roce 1921 se stal mimořádným a v roce 1924 řádným profesorem sociologie. Na fakultě řídil sociologický seminář (i když sociologii jako samostatný studijní obor bylo možné zapisovat až od roku 1945). Na obecné výuce filozofie se podílel přednáškou z filo-

zofie mravnosti (etiku považoval za sociologickou disciplínu), která mj. dokládá smysl zakladatele „brněnské sociologické školy“ pro filozofickou stránku sociologické problematiky. — V letech mezi dvěma světovými válkami měli brněnští vysokoškoláci příležitost poslouchat i přednášky Emanuela Chalupného (1879—1958). Táborský právník se u Bláhy habilitoval v roce 1923; mimořádným (bezplatným) profesorem byl jmenován v roce 1936.

Josef Tvrdý (1877—1942), rodák z Tuří u Jičína, nastoupil po studiích na Karlově univerzitě na matiční gymnázium ve Vyškově, odkud po válce přešel na I. české gymnázium v Brně. Už v roce 1922 se Tvrdý v Brně habilitoval, avšak šestnáct let na fakultě přednášel stále jako soukromý docent; Bláha a Otakar Chlup tu se svými návrhy na jeho profesuru neuspěli. Až v roce 1938 byla sem přenesena Tvrděho bratislavská profesura (z roku 1927). Rád dodávám, že tehdejší ředitel filozofického semináře J. L. Fischer nabídl Tvrděmu „spoluředitelování“. Brno tedy svým způsobem přispělo k tomu, že se Tvrdý přiřadil k Čechům, kteří v období první republiky pomáhali na Slovensku rozvíjet vědecký život na univerzitě, ve vědeckých institucích, časopisech atp. Tvrdý, který se vždy považoval za Masarykova žáka a stoupence (Masarykově filozofii věnoval také řadu studií), zahynul v roce 1942 v Mauthausenu. — Spolu s Tvrdým přišel z Bratislavy také docent Mirko Novák (1901—1980), ovšem jeho brněnská éra spadá až do poválečných let.

Po Zichovi se vedení brněnského filozofického semináře ujal Mihailo Rostohar (1879—1966). Habilitoval se v Praze pojednáním o hypotetickém úsudku, hlavním předmětem jeho zájmu byla však psychologie. Na fakultě v roce 1926 prosadil zřízení psychologického ústavu a v roce 1931 i samostatné psychologické stolice, kterou pak také obsadil.

Jestliže z filozofického semináře odvedla Zicha touha po Praze a estetice a Rostohara po vlastním psychologickém ústavu, pak brněnské působení profesora Vladimíra Hoppa ukončila smrt: Rostoharův nástupce zemřel v roce 1931, ve 49 letech. Brněnský rodák — vzdělaný kroměřížským biskupským gymnáziem, pražskou filozofickou fakultou a studijními pobyty v Berlíně, Mnichově, Paříži (kde se osobně seznámil s Bergsonem, který právě vydal svůj *Vývoj tvořivý*) a Ženevě — se habilitoval v Praze v roce 1922 výrazně protipozitivistickým spisem *Příroda a věda* (vydaným 1918). Do Brna přišel v roce 1927; jeho „transcendentalistický idealismus“ zde dostal přednost před „vědeckou filozofií“ Josefa Tvrděho. Již v roce 1924 napsal Arne Novák Hoppovi, že „několik nás protipozitivistických členů fakulty se chystá navrhnout Vás za profesora filozofie v Brně“.

V roce 1927 začal přednášet studentům filozofie také „čerstvý“ docent Josef Ludvík Fischer (1894—1973), do jmenování mimořádným profesorem v roce 1935 zaměstnanec brněnské Státní vědecké knihovny. Fischer se habilitoval u Bláhy ze sociologie, brzy si však svá venia docendi rozšířil o dějiny filozofie; rovněž jeho profesury (řádná v roce 1945) byly z filozofie. U Fischera však nešlo o přechod od sociologie k filozofii, spíše o jejich propojení. Zájem o sociologii souvisel s jeho smyslem pro „sociální reorganizaci společnosti“ (projev v tomto duchu byly i za Fischerovým

přeložením z pražské vědecké knihovny do „olomoucké tišiny“ v roce 1923). Na konci 20. let dospěl Fischer k přesvědčení, že k překonání současného „zoufalého chaosu“ v lidské společnosti je třeba i kvalitativně nového filozofického výkladu skutečnosti, všech jejích vrstev. Lze dobře sledovat, jak se v 30. letech u Fischera střetává snaha pracovat na systému „skladebné filozofie“ s pocitem povinnosti neodkladně se vyslovovat k otázkám, jež vyvolával tehdejší vývoj evropské společnosti, a zároveň se činně účastnit veřejného života. Ve srovnání s Tvrdým a Hoppem patřil Fischer už k mladší generaci. V učitelské a vědecké práci pokračoval ještě čtvrt století po válce, kdy se snažil — v podmínkách ne vždy nejprůzračnějších — kriticky navázat a dále rozvinout, co začal před válkou. Rovněž léta tohoto čtvrtstoletí rozdělil Fischer — rodák z Prahy — mezi „svá“ moravská města Brno a Olomouc.

Charakter filozofie, povaha jejích otázek vedou ovšem k tomu, že filozofování nebývá záležitostí jen filozofů-specialistů. Doklady pro to najdeme i na meziválečné brněnské filozofické fakultě. Uvádím alespoň jména klasických filologů Františka Novotného a Karla Svobody, která připomínají nejen vědní oblast, s níž se filozofie vždy (především prostřednictvím svých dějin) zvláště úzce spojovala, ale i zásadní význam filozofického překládání, a to nejen pro „národní“ filozofii, nýbrž i pro národní kulturu vůbec. — Jen epizodickou povahu mělo brněnské působení ruského intuitivisty N. O. Losského, který v letním semestru 1936 až 1937 přednášel o ruské filozofii, a docenta Karlovy univerzity Ferdinanda Pelikána, pověřeného v květnu 1939 přednášením za J. L. Fischera, jemuž bylo jako jednomu z prvních na fakultě (spolu s Bláhou a Heltertem) zakázáno přednášet.

2. *Tvrdý — Hoppe — Fischer.* Seznam členů meziválečného brněnského filozofického semináře není nijak dlouhý, ovšem Josefem Tvrdým, Vladimírem Hoppem a J. L. Fischerem byla zde filozofie zastoupena vskutku důstojně (I. A. Bláhu „přenechávám“ sociologům a Rostohara psychologům); všichni mají v dějinách české filozofie 20. století nepřehlédnutelné místo. Přes mnohé, co je filozoficky odlišovalo, shodovali se v chápání filozofie jako svébytného kulturního jevu, který se může významně podílet na formování života jednotlivců i jejich společenství, včetně národního a státního. (Na začátku 20. let vydal Tvrdý dvakrát brožuru s příznačným názvem *Světový názor moderního Čecha.*) Spojoval je i kritický vztah vůči pozitivismu jako filozofii, která nevyhovuje požadavkům doby svým odmítáním metafyziky a jen nazíravým přístupem ke skutečnosti. (J. L. Fischer se na začátku své filozofické dráhy na čas přiklonil k pragmatismu — právě jako k „filozofii činného života“.)

Josef Tvrdý chtěl při svém překonávání Krejčího „dogmatického pozitivismu“ (filozofii bez metafyziky-ontologie považoval podobně jako Masaryk za pouhou „vědoševcovinu“) zůstat na půdě „vědecké filozofie“. V jeho pozůstalosti je nejen nedokončený spis o humanitě, ale i načaté pojednání o „racionální indukci“, tj. o metodě, jež vědecké filozofii měla metafyziku umožnit. Tvrdý v něm chtěl soustavně vyložit látku, již se předtím dotýkal nejen v *Logice* (1937) — zde mj. i v souvislosti s úvahou

o noetice fenomenologické filozofie —, ale i ve svých starších pracích *Filozofie náboženství* (1921), *Problém skutečnosti u Davida Huma* (1925), *Filozofia a Iudské poznanie* (1928), *Teorie pravdy* (1929). Pozitivistické „Nepoznatelno“ Tvrďý ovšem výslovně odmítl již v *Nové filozofii* (1932), v pozoruhodné knize, jíž se také přihlásil (nikoli nekriticky) k strukturalistické teorii emergentního vývoje, kterou se zároveň pokusil podepřít svou ontologickou koncepcí „monopluralismu“. Josef Tvrďý byl — jako ostatně i Hoppe a J. L. Fischer — rovněž dobrým učitelem filozofie a navíc i autorem zdařilých studijních textů; zejména jeho *Průvodce dějinami evropské filozofie* (vydaný podruhé v roce 1946) patří ke stále vyhledávaným „učebnicím“ dějin filozofie.

Také Vladimír Hoppe spojoval své omítání pozitivismu s představou filozofie pronikající do absolutna a umožňující tak poznávat, co je vskutku hodnotné, jaký je poslední smysl lidského života a jak usilovat o „duchovní obrození světa“. Avšak Hoppe zůstal zároveň u přesvědčení Kantova a pozitivistů, že filozofie nemůže tohoto cíle dosáhnout cestou, po níž kráčí věda. Jeho „duchovní filozofie“ se proto obrací k člověku, aby v tomto „centru vesmíru“ pomocí intuice a kontemplance navázala spojení s nadindividuální sférou, s „transcendentálním subjektem“ a „transcendentálním objektem“, s nadprostorovým a nadčasovým světem duchovním, ideovým, zahrnujícím v sobě „absolutní hodnoty dobra, pravdy a krásy“. Hoppe vyslovil ne jeden zajímavý soud o pozitivismu a vědeckém poznání (zejména v publikacích *Podstata, dosah a hodnota přírodovědeckého poznání*, 1914; *Příroda a věda*, 1918), avšak jeho vlastní pokus o iracionální filozofii končí — jak to přesvědčivě ukázal jeho brněnský žák a ctitel Robert Konečný ve své důkladné hoppovské monografii — v rezignovaném spolehnutí na náboženskou víru. Hoppovy knihy (*Základy duchovní filozofie*, 1921; *Přirozené a duchovní základy světa a života*, 1925; *Úvod do intuitivní a kontemplanivní filozofie*, 1928) si dodnes vedle etických apelů na člověka a lidstvo zachovávají hodnotu svým aspektem historickofilozofickým — snesením obsáhlého materiálu k dějinám pokusů o filozofii intuitivní a kontemplanivní.

J. L. Fischer byl v brněnském meziválečném filozofickém semináři osobností myslitelsky nejprůraznější. Svědčí o tom jak jeho analýza „krize evropské kultury“, tak výsledky jeho hledání východiska z tohoto stavu (v tom rámci jsou stále zajímavé i jeho tehdejší soudy o pozitivěch i negativěch marxistického řešení společenské problematiky). O Fischerově díle se vysloví další referenti. Mohu se zde proto omezit na připomenutí, že v roce 1927, v roce své habilitace, měl Fischer za sebou nejen pragmatickou fázi svého filozofování, ale i řadu knižních publikací: O vědomí, A. Schopenhauer, Filozofie, její podstata a problémy, Saint Simon a Auguste Comte, Glossy k české otázce, O pravděch a filozofech ad. Fischera z doby před druhou válkou však charakterizují především práce následující po jeho habilitační přednášce o budoucnosti evropské kultury (ta je fakticky svým programovým zaměřením uvedla): O dvojím řádu (*Česká mysl* 1930), *Základy poznání* (1931), *Zrcadlo doby* (1932), *Třetí říše* (1932), *Krize demokracie I-II* (1933).

3. *Filozofie v Brně* v období mezi dvěma světovými válkami nebyla, sluší se dodat, domovem jen na filozofické fakultě, aby odtud — mj. i prostřednictvím absolventů oboru, přednáškové činnosti Jednoty filozofické atp. — „vyzařovala“ do bližšího i vzdálenějšího okolí. (Do roku 1939 bylo na fakultě obhájeno přes padesát rigorózních prací z „filozofických věd“.)

Mluvím o „filozofii v Brně“ (a nikoli o „brněnské filozofii“), protože se nechci pouštět do obecnějších úvah, zda (popřípadě nakolik) byla povaha díla brněnských autorů (filozofie pěstované na filozofické fakultě nebo mimo ni) ovlivněna nějakým místním (fakultním, univerzitním, městským) klimatem. Tím na druhé straně nechci popírat, že se oprávněně mluví nejen např. o „brněnské sociologické škole“ a o „brněnské psychologii“, ale také o „brněnské normativní teorii právní“, představované řadou učitelů právnické fakulty (počínaje Františkem Weyrem), rozvíjejících rovněž problematiku právní filozofie. Velký a stálý zájem o filozofii a dějiny filozofie měl zejména Vladimír Kubeš (1908—1980), autor *Právní filozofie XX. století* (1947). Připomeňme, že v pozůstalosti tohoto nejmladšího stoupence brněnské právní školy zůstává i několik jeho filozofických prací (o ontologii práva, o Kantově filozofii aj.) napsaných v době, kdy směl přednášet pouze v zahraničí, jako hostující profesor filozofie práva na vídeňské univerzitě. Členem učitelského sboru brněnské právnické fakulty byl rovněž přední český národohospodář Karel Engliš (1880—1961), který pozornost filozofů upoutával zejména svými pracemi logickými a metodologickými; Josef Tvrdý s ním diskutoval o jeho koncepci myšlenkových řádů (kauzálního, teologického a normologického), s nimiž — jak soudil Engliš — přistupujeme ke zkoumání skutečnosti. (Na vydání čeká i Englišova *Velká logika*.)

Rozvoj exaktních věd v meziválečném období (vznik nových hraničních oborů) vyvolával pokusy jednak o metodologická zobecnění, jednak o filozofickou syntézu. Stejně jako před první válkou bylo tíhnutí k filozofii blízké zvláště biologům. Na přírodovědecké fakultě věnují jistě i z tohoto hlediska pozornost např. Vladimíru Úlehlovi (1888—1947) a Jaroslavu Kříženeckému (1896—1964).

Meziválečné „Brno filozofické“ nehledejme však jen na půdě vysokých škol. Patřili k němu rovněž středoškolské profesori, např. neústupný obhájece ortodoxního pozitivismu Václav Sobotka (1887—1947), aristotelský překladatel Antonín Kříž (1889—1962), autor filozoficky laděných monografií o náboženských extaticích Alois Lang (1869—1957) ad. V Brně žil také dolnokounický rodák, doktor Gragoriánské univerzity v Římě i Karlovy univerzity, knihovní rada Zemské knihovny, docent dějin filozofie na teologické fakultě Karlovy univerzity, stoupenec novoscholastické filozofie a snad náš nejpilnější filozofický spisovatel všech dob Josef Kratochvíl (1882—1940). — Historickofilozofická kapitola dějin kulturního Brna čeká na své komplexní zpracování.